

Публицистиканын ал же бул жанрына кайрылганда ар кыл көркөм сөз каражаттарынын ролу да абдан маанилүү. Анын тексттеринде фактыларды, түшүнүктөрдү жана элестерди колдонушат. Аларды имарат тургузулуучу кыштарга окшоштурууга болот. Публицистикада бул реалдуу фактынын чагылышын берүүчү журналисттик факт. Түшүнүк – белгилүү бир ой, идея, пикир ж.б.у.с. калып алуучу фактыны андап-түшүнүүнүн натыйжасы. Публицистикадагы образ (элес) – кайсы бир реалдуу объектине – буюмду, адамды, кырдаалды кысып чагылтуу, ал анын маанилүү белгилери жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө тез түшүнүк алууга жол берет. Бул көркөм сөз каражаттары ар башка жанрларда ар кыл айкалыштарда пайдаланылат. Публицистика фактологиялуу, фактылар анын бардык жанрларынын негизин түзүшөт. Автор тандаган жанрдын бөтөнчөлүгү баарыдан мурун анын арналышы жана ар кыл көркөм сөз каражаттарынын колдонулушу менен аныкталат. Азыркы кыргыз публицистикасында кездешкен кейиштүү бир өзгөчөлүк – анда кээде фактологиялуу көңүлдөн четте калат, көбүнчө имиштерге, ушак-айындарга басым жасалат. Болбосо жанрдык жактан анда адамзатка белгилүү публицистикалык жанрлардын баары эле колдонулат.

Адабияттар

1. Аграновский В. Вторая древнейшая. -М., 1999.
2. Горохов В.М. Основы журналистского мастерства. -М., 1984.
3. Гуревич С.М. Номер газеты. -М., 2002.
4. Дзялошинский И.М. Российский журналист в посттоталитарную эпоху. -М., 1996.
5. Журналисты XX века: Люди и судьбы. -М., 2003.
6. Ким Л.Н. Технология создания журналистского произведения. -СПб. 2001.
7. Лазутина Г.В. Основы творческой деятельности журналиста. -М., 2000.
8. Лукина М.М. Технология работы с интервью. -М., 2003.
9. Сагал Г. Двадцать пять интервью: Так работают журналисты. -М., 1974.
10. Теория и практика советской периодической печати / Под ред. В.Д. Пельта. -М., 1980.
11. Тertyчный А.А. Аналитическая журналистика. -М., 1998.
12. Тertyчный А.А. Расследовательская журналистика. -М., 2002.
13. Шостак М.И. Журналист и его произведение. -М., 1998.
14. Шостак М.И. Репортер: Профессионализм и этика. -М., 1999.
15. Шумилина Т.В. «Не могли бы вы рассказать...» -М., 1976.

*Садыкбек кызы Жайна,
И.Арабаев атындагы КМУ*

ТАШЫМ БАЙЖИЕВДИН ИЛИМИЙ-ЧЫГАРМАЧЫЛ ИНСАН КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫНА ТААСИРИН ТИЙГИЗГЕН ТУРМУШТУК, СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ, ТАРЫХЫЙ-МАДАНИЙ ФАКТОРЛОР

30-40-жылдардагы өзүнүн кесиптеш, курбалдаш замандаштарына салыштырмалуу караганда Ташым Байжиевдин маданий-интеллектуалдык, инсандык (личносттук) өнүгүшү жагынан, билимдүүлүгү, илимдүүлүгү, профессионалдык даярдыгы, эрудициясы, кругозору жагынан кыйла эле алдыга озуп, алдаганча бийик деңгээлге көтөрүлгөндүгүн фактылар айгинелеп турат. Эгер далилдерге өтсөк, төмөнкү мисалдарды келтирүүгө туура келет. Маселен, Т.Байжиев өзүнүн 1941-жылы «Советтик Кыргызстан» журналына жарыяланган «Түгөлбай Сыдыкбековдун «Темир» романы жөнүндө» аттуу адабий сын макаласында мындай деп жазган: Темир шер, баатыр деп гана эмес сөз менен анын баркын көрсөтпөстөн, анын психологиясынын бөтөнчөлүгүн көрсөтүү керек деген сөз. «Темир» романы бул айтылгандын тетири-синче, тарыхый кишинин даяр түрүн, мундирчен турган кезин көрсөтөт. Муну далилдөө үчүн Калыбектин образын алып көрөлүк. Түгөлбай болсо, Калыбектин ички сезимин, анын психологиясын көрсөтө албайт. Колхоздун артыкчылыгын көрсөтөтүмүн деп, жандуу кишинин бир беткей гана кылып, анын параддык кийимчен турган учурун гана көрсөтүп отурат. Окуядагы жандуу кишини мындай кылып сүрөттөө барып турган формализмдин өзү болот.

(«Советтик Кыргызстан» 1941 жыл №5)

Келтирилген цитатадан улам эмнени айтмакчыбыз? Айтайын дегенибиз, бул жерде Т.Байжиевдин сынчы катары ошол өз мезгилинде эле «Темир» романынын негизги кемчилигин көрөгөчтүк менен туура көрсөткөн. Адабий сын жана адабият таануу илими ал кездерде жаны гана туңгуч кадамдарын шилтеп жаткан. Ал учурда сынчылар чыгарманы эстетикалык-көркөм кубулуш катары талдоого караганда чыгармага саясий баа берүүгө, авторго саясий айып коюуга көбүрөөк ыктап турушчу. Бул жерде Ташым Байжиев «Темир» романын көркөмдүктүн закондору менен талдап, жазуучунун башкы каармандын ички психологиясын ачканга караганда, «анын мундирчен, параддык кийимчен турган учурун» көрсөтүүгө көбүрөөк көңүл буруп, Темирди тышкы формалдуу мүнөздөөлөр менен алек болгондугун, демек, Темир жандуу адам, тирүү образ катары көрүнбөгөндүгүн басым коюп белгилеген. Кийин 60-жылдардын аягында адабий илим профессионалдык деңгээлге көтөрүлгөн учурда сынчы Камбаралы Бобулов «Темир» кемчилиги тууралуу төмөнкүчө жазып отурат: «Нельзя сказать, что образ Темира совсем неудачен. Пожалуй, автор стремится в некоторых эпизодах наделять героя живыми чертами. Главный недостаток Темира в том, что автор слишком старался выделить его

среди других и наделять необычайными качествами, Темир – стройный, красивый, сильный человек. Он без промаха стреляет, даже его необыкновенный конь ничего не боится. Однажды в горах Темир столкнулся один с целой группой басмачей и обратил их в бегство. О нем по всему району ходит молва как о легендарном герое, каждый встречный на него смотрит с восхищением, незнакомые люди останавливают его, от души благодарят, выражают свою признательность. В действительности же образ Темира, на котором держится все произведение, статичен, в нем нет внутренней подвижности (К.Бобулов. Пути развития реализма в киргизской прозе. – Фрунзе, «Мектеп», 1969, 55-бет). Бул жерде баса белгилей турган нерсе, мына ушинтип, адабий илим өзүнүн өнүккөн кезинде гана көзү жетип аныктаган адабий-тарыхый өксүктү, жазуучулук калемдин жаштыгынан чыккан кемчиликти Ташым Байжиевдин 40-жылдардын башталышында эле аныктап ачып койгондугунда. Бул факт эмнени көрсөтүп турат? Бул мисал, жогорудагы Ташым Байжиевдин өз мезгилинде адабий-профессионалдык даярдыгы жагынан, филологиялык илимдүүлүгү жагынан кыйла бийик даражага көтөрүлүп чыккандыгы жөнүндөгү биздин оюбуздун чындыгын күбөлөп берет. Т.Байжиевдин ушундай касиет - өзгөчөлүгүнөн улам педагогика илимдеринин доктору Абдыкерим Муратов: «Ал кишинин өмүрү «жарк» деп күйдү да, «жалп» деп өчтү. Улуу мухит-көктү бир жаркытып өткөн чагылгандай кыргыз жеринин талаа-түзүн, тоо айылдарын жарыгы менен шоолалантты да, анан келгис сапарга кете берди» - деп жазып отурат (А.Муратов. Канаты кайрылган шумкар. – «Мугалимдер газетасы», 23.04.1989-жыл).

Ташым Байжиев, мисалы драма жазса да, башкалардан айырмаланып турган. Мисалы, сынчы, адабиятчы Советбек Байгазиев Т.Байжиевдин 1944-жылы «Советтик Кыргызстан» журналына жарыяланган «Жигиттер» көп көшөгөлүү драмасынын бөтөнчөлүгү тууралуу минтип жазат: «Жигиттер» (1944) драмасы сыртынан караганда негизги фабуласы, сюжеттик фактурасы жагынан мурдагы согуш жөнүндөгү пьесалардан эч айырмасы жок өңдүү. Мында деле согуштук оор тапшырма алуу, эрдик менен «тил» кармоо, фашисттер менен жан аябай кармашып, арттагы армияга жол ачуу, туткунга түшүү, немистердин кыйнашы, анан туткундан айлакердик менен кутулуп чыгып, өз бөлүгүнө кошулуп, жеништүү жолун улоо. Бирок «Жигиттер» мурдагы көнүмүш сюжеттик сызыктарды кайталагансыганы менен анын сүрөттөө манерасы бөлөкчө. Автор тигил же булл окуяны, сюжеттик бурулушту сүрөттөштөн мурда адамдардын ички көңүл абалына ой буруп, болуп өтө турган окуяны, аракетти психологиялык жактан мотивировкалоого, келерки сценада өбөлгө даярдоого далалат жасайт. «Жигиттер» пьесасы реалисттик манерада жазылган кыргыз драматургиясынын көрүнүктүү чыгармасы» (С.Байгазиев. XX кылымдагы кыргыз драматургиясынын тарыхы. – Бишкек, «Элес», 2002, 132-бет). Советбек Байгазиев өзүнүн изилдөөсүндө мына ушинтип Ташым Байжиевдин 40-жылдарда драматург катары да деңгээлинин жогору көтөрүлгөндүгүн көрсөтүп отурат. Эгерде Т.Байжиевдин кесиптик, инсандык деңгээлинин өйдөлүгүн күбөлөгөн фактылар жөнүндөгү сөзүбүздү улантууну зарыл деп эсептесек, анда төмөнкү аргументтерди да келтирүү ылайык. Кезегинде Т.Байжиевдин колунан окуган студент-шакирттердин эскерүүлөрүнө назар буралы. 30-жылдардын

аягында Жалал-Абад педучилищасында Т.Байжиевден сабак алган Камчыбеков Табылды минтип эскерет: «Ташым агайдын сүрү, өзүнө тыкан чымырлуу да жарашыктуу да, кишиге тике караганда ажарынын курчтугу, сөзүнүн таасирлүүлүгү орус, татар, өзбек улутундагы мугалимдердин ичинен зор кадыр-барктуулугу менен өзгөчөлөнүп тураар эле. Орус тили-адабиятынан сабак берип, студенттерге мамилеси жакын өтө сабаттуулугу менен өзгөчөлөнүп тураар эле. Ушундай ийгиликке жетишүүсү фантазиядай сезилет, а бирок чындык». (Табылды Камчыбеков. Мен Ташым агайдан окугам. Китепте: Ташым Байжиев. – Бишкек, «Учкун», 2003, 27-бет). Ал эми 40-жылдары фрунзедеги пединститута окушуп, Т.Байжиевдин лекцияларын уккан Жапар Саатов менен Мундук Мамыров төмөндөгүчө эскеришет: «Автору этих строк посчастливилось учиться у Ташым агая. В то время он преподавал нам теорию литературы во Фрунзенском пединституте. Запомнился он всем нам: невысокого роста, энергичный, смуглолицый. Помню, как раз и навсегда поразил он нас своей отличной русской речью, непривычными, свежими оборотами. Умением сразу выделить самую суть дела и просто и доходчиво объяснить любой вопрос. Помню, например, как он с усмешкой привел такие строки: «Волнуется Исык-Куль, тихо плещутся волны: шлеп-шлеп...» – и спросил: «Есть ли здесь что-либо художественное?» В отличие от многих других преподавателей, никогда не перебивал собеседника, не выражал неудовольствия, если студент чего-то не понял. Напротив, запомнился он неизменно терпеливым, чутким. И не зря мы с таким нетерпением ждали его лекций» (Ж.Саатов. Годы массовых репрессий и их жертвы. – Советтик Кыргызстан, 23.05.1989).

«Кыркынчы жылдары кыргыздын көрүнүктүү филологдорунун ичинен тилчи-адабиятчыларынын бири Ташым Байжиев болгон. Пединститута адабият окутуунун методикасынан лекция окучу. Ташым Байжиев чарчы бойлуу, өңү-түсү келишкен сулуу адам болучу. Жөнөкөй эле сүйлөгөн курч сөздөрү келишкен сапатына жарашып, жылдыздуу адам экендигин айгинелеп тураар эле. Жашы отузду араң эле ашкан болуп толуп турган жигиттин гүлүндөй көрүнүп, кыз-келиндерди тамшанткан суктантчу. Билими, даярдыгы жагынан ошол кездеги кыргыз филологиясынын биринчи кандидаттары Хусейн Карасаев менен Тазабек Саманчинден ашып түшпөсө, кем калышчу эмес. (М.Мамыров. Көрө албастыктын интриганын курмандыгына чалынган окумуштуу. – Кыргыз Туусу, 7.01.1995.).

Кыскасын айтканда, мисалдардан көрүнүп тургандай, Ташым Байжиев сын макала жазса да, драма жазса да, студенттерге мамиле жасаса да, лекция окуса да, анын илим-билиминин, маданиятынын, интеллектуалдык жогорулугу айкын-ачык сезилип турат. Көп замандаштары ошол кездерде орус тилин жаңыдан гана өздөштүрүп жатса, Т.Байжиев орус классикасынан А.Островскийдин «Бесприданницасын», А.Трневдин «Любовь Яроваясын», А.Фурмановдун «Чапаевин» кыргызчага которуп отурат. Бир сөз менен жалпылап айтканда, Ташым Байжиев аркылуу алгач жолу Европалык тариздеги интеллигент тарыхый сахнага чыгып келген.

Ушундан улам мыйзамдуу суроо туулат. Ташым Байжиев ушундай алдыңкы деңгээлге кантип жетишкен? Кечөө эле Ысык-Көлдүн башындагы Ак-Суу аймагындагы көчмөн айылда төрөлгөн бала, кандайча кыска мөөнөттө эле билимдүү интеллигентке айланып

калды? Т.Байжиевдин инсан жана алым катары «тез-детилген өнүгүшүнө» (ускоренное развитие) кандай турмуштук, социологиялык, социалдык-саясий, адабий-маданий, тарыхый себептер таасирин тийгизген?

Кандай факторлордун шарапаты менен ал ушундай өнүгүү секиригин жасай алды? Ушундай суроолорго жооп издеп табуу илимий изилдөөнүн биринчи милдеттеринен болушу керек деп эсептейбиз.

Өзлөм Өздуман, БГУ

МЕХМЕТ АКИФ ЭРСОЙДУН «БУЛБУЛ» ЫРЫ

Мехмет Акифтин дагы бир мыкты ыры - «Булбул» ыры. «Булбул» - түрк элинин эле эмес бүтүндөй ислам дүйнөсүнүн эң патриот акыныны тарабынан жазылган бир болуп саналат. Осмон Империясынын алгачкы борбору Бурса шаарын басып алган грек армиясынын командири Орхан Газинин көргөзгөн кордуктары, ур-токмогу өлкөнүн ар тарабына жайылат. Муну уккан Акиф кайгыга баткан өзү жашаган шаардын четиндеги токойго кирип, бир бактын түбүнө олтуруп алып, маңдайындагы бактын башында сайрап жаткан булбулду көрүп ага мындай деп кайрылат:

Эшин вар. ашиянын вар, бахарын вар ки беклердин
Кийаметлер копармак нейди эй бүлбүл недир дердин

Булбулдун ушундай элдин башына каран түн тушуп турганда сайрап жатканы туура эмес деп ойлойт.

Шу зүмрүд тахта бир семави салтанат курдун
Жиханан йурду чигнесе чигнемез сенин йурдун

Бүтүн дүйнөнү басылып алынса да булбулдун уясына эч ким кол сала албайт. Бул берекелүү жер империалист өлкөлөрдү кызыктырат, ал эми башка жерленге алар көңүл бурушпайт. Мехмет Акиф болсо алардан айырмаланып мекенине пайдасына карап эмес, анын киндик каны тамган жери болгондугу үсүн жакшы көргөндүктөн империалисттерге абдан кыжыры кайнайт.

Бүгүн бир йемейшил вади йарын кыпкызыл бир гүшөн
Гезерсин ханүманын шен ичин сен кайинаатын шен

Бүгүн да, эртен да ага (булбулга) эч ким зыян келтире албай турганына, анын сүйүктүүсүнө, жакындарына эч ким кордук көрсөтө албай тургандыгын айтат. Укмуштуудай бир сюжет курат, булбулдун эркин экендигине суктанат.

Хазансыз бир земин истерсе шаайет рухи сербазын
Уфуклар буд-и мутлаклар бүтүн махкум-и сербазын.

Жашаган жеринде өзүн жаман сезсе, каалаган жерине кете ала тургандыгын айтат. Бирок ошону менен бирге адамдарга тиешелүү болгон эң сонун нерсе **Мекенинин** жок экендигин да белгилеп өтөт.

Дейил бир кайд сыгмазсын канатландын мы эбада
Хаяттын эң мухаййел гайдир ахрара дүняда

Сенин мекенин басып ала турган жер эмес, каалаган убагында каалаган жерине кете аласын деп ага суктанат.

Тувут өйлейск матемлерле эйямын перишандыр
Ничин бу жамлажык гөгсүнде бир уммам хурушандыр.

Акын өзүнүн абалын түшүндүрүп бергенден кийин дагы булбул эч нерсе болбогондой сайрап жатканына таң калат, жини келет. Бул жерде сайрап ыйлай турган булбул эмес, акындын өзү экендигин белгилейт.

Хайыр матем сенин дейил беним беним хаккым
Асырлап вар ки айдынлык недир билмез афакым

Каначалаган жылдардан бери мекенинин согуш талаасына айлангандыгын, канча жылдан бери тынымсыз согушууга мажбур. Эгер дүйнө жүзүндө нааразычылык билдире турган бир гана адам болушу керек болсо, ал да колу-бутунан жипсиз байланган анын өзү болууга толук акылуу экендигин айтат. Соорото турган эч нерсе жок өз мекенинде бир селсаякмын дейт. Бүтүндөй түрк элинин соротоор адамы жок болуп турган учур. Бүтүндөй жашоосуна күз келип, бардык иштин бүткөндүгүн жана ата-бабаларынан калган мекенин коргой албай жат адамдарга тарттырып ийген элин тентиген селсаяктарга тенейт.

Не хусрандыр ки шаркын бен вефасыз кансыз эвлады
Серапа гарба чигнеттим де чыктым хак-и эждады

Түрк элинин ата-бабасынан бери калган борбор шаары Бурса европалык каапырлардын колунда. Акын мунун бардыгына өзүн күнөөлөйт. Өзү менен бирге мекенди коргоону жашоодогу милдети катары санабаган бүтүндөй түрк элин күнөөлөйт.

Хаялимден гечеркен фикрим хержүмерж олду
Селаахаддин-и Эййуубиилерин Фатихлерин йурду.

Акыркы окуялардан кийин ал ата-бабаларынын элестетет жана түрк элинин тарыхында маанилүү роль ойногон аталарын эстейт, жана бул мекенинин алардан аманат болуп калгандыгын ойлоп, кайгыга чөгөт. Акиф бул аркылуу өз дооруна да, келечек муундарга мекен үчүн күрөшүүнүн эмне экендигин эң мыкты денгээлде айтат.

Не зиллеттир ки накус инлесин бейнинде Османын
Эзан суссун фезалардан силинсин йад-ы Мевланын

Тарыхтын жана исламдын издери өчүрүлүп калды жана аталарынын каны менен алынган бул мекенди колуздан чыгарып ийдик деп кайгыга батат.